

Правові аспекти реалізації політичних прав і свобод на сучасному етапі розвитку демократичної держави

В.Ю. Горелова

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

О.М. Пижов

студент Коледжу економіки, права та інформаційних технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

На основі узагальнення й систематизації теорії та практики конституційного права в науковій статті розкрито актуальні питання механізму реалізації конституційних політичних прав і свобод, акцентовано увагу на складових елементах гарантій, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних політичних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

На основе обобщения и систематизации теории и практики конституционного права в научной статье раскрыты актуальные вопросы механизма реализации конституционных политических прав и свобод, акцентировано внимание на составляющих элементах гарантий, обеспечивающих в своей совокупности осуществление конституционных политических прав, свобод и законных интересов человека и гражданина.

Based on generalization and systematization of the theory and practice of constitutional law the scientific article provides the issues of mechanism of the implementation constitutional political rights and freedoms, focuses on the component elements guarantees that, taken together, provide a constitutional exercise of political rights, freedoms and legitimate interests of man and citizen.

Ключові слова: політичні права та свободи, демократична держава, конституційні гарантії, міжнародні організаційно-правові гарантії.

Постановка проблеми

Основоположним принципом сучасних демократій є залучення громадян до процесів державного управління та прийняття політичних рішень [1, с. 16]. Реалізацію цього принципу забезпечують політичні права та свободи, які можуть бути реалізовані лише завдяки участі конкретного громадянина (наділеного цими правами) у політичному житті держави.

Ступінь демократизації режиму значною мірою зумовлений ступенем реалізації політичних прав і свобод особи. В Україні, як перехідному суспільстві, що прямує до демократії, політичні права та свободи задекларовані в конституції та інших нормативно-правових документах [2, с. 63], однак, на жаль, не завжди гарантована їх реалізація. Отже, проблема гарантованості й широкої реалізації громадянами своїх політичних прав і свобод є актуальною суспільно-значущою пробле-

мою. Проблема конституційно-правового забезпечення політичних прав і свобод особи та гарантованості їх реалізації потребує всебічного комплексного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окрім аспекти проблеми знайшли своє відображення в працях сучасних науковців. Зокрема, проблему реалізації політичних прав і свобод людини та громадянина розглядали у своїх працях такі науковці як: Т.М. Заворотченко, Е.Є. Регушевський, О.Г. Кушніренко, А.Ф. Колодій, І.О. Іерусалімова, В.Т. Маляренко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Публікації, присвячені розглядові проблем реалізації політичних прав і свобод у сучасній юридичній науці займають значне місце, але більшість авторів зосеред-

жують свою увагу на конкретних аспектах національного законодавства, залишаючи без уваги гармонізацію національного права з нормами і принципами міжнародного права.

Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлення особливостей та специфіки політичних прав і свобод людини та громадянина в демократичних правових країнах і зокрема в Україні; розгляд місця політичних прав у системі всіх видів конституційних суб'єктивних прав і свобод; висвітлення механізмів і форм реалізації політичних прав і свобод.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід зазначити, що конституційні права та свободи є головним елементом конституційних правовідносин, що виникають між людиною (громадянином) і державою, породжуючи обов'язок держави захищати й охороняти основні та інші права і свободи кожної окремої людини (громадянина).

Політичні права громадянина є своєрідним обмеженням рівності між людьми, оскільки їх позбавляються особи, які мешкають у країні, але не мають громадянства. Ці права зазвичай передбачають можливість участі в державних справах, у виборах вищих і місцевих органах державної влади та допуску до державної служби у своїй країні.

Результати досліджень з історії виникнення політичних прав і свобод людини та громадянина дають підстави стверджувати, що особи, які не мають громадянства, цих прав у даній державі не мають. Така дискримінація допускається міжнародним співтовариством і пояснюється правомірним бажанням кожної держави надавати зазначені права лише особам, які остаточно пов'язані з долею країни і в повному обсязі несуть конституційні зобов'язання.

Природний характер прав громадянина впливає з того, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є багатонаціональний народ. Ця важлива основа конституційного ладу країни набуває реальної та практичної реалізації саме че-

рез політичні права кожної людини. Така взаємодія і забезпечує необхідне їх застосування та реалізацію в повсякденному житті.

Жодне суспільство не може надати людині безмежну свободу, оскільки це може призвести до численних зіткнень із боку різних верств населення, що намагаються реалізувати лише ті проблеми, які їх цікавлять. Ось чому вся система прав і свобод будується таким чином, щоб забезпечити законні інтереси людей і попередити можливе обмеження їх прав і свобод у результаті зловживання останніми [3, с. 48].

Визнання прав і свобод людини та громадянина безпосередньо діючими означає, що людина та громадянин можуть здійснювати свої права і свободи, а також захищати їх у випадку порушення, керуючись при цьому Конституцією України [4] та посилаючись на неї. Це також підтверджено в ст. 8 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадку порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [5, с. 237].

Ця наукова робота кореспондує, що кожному гарантується судовий захист його прав і свобод, право на оскарження в суді незаконних рішень і дій державних органів, посадових осіб і суспільних установ.

Вказаній меті перш за все служить принцип формально-юридичної рівності, тобто рівності всіх перед законом. Якщо ж права та свободи індивіда були обмежені в результаті зловживання ними з боку іншої особи, то держава надає можливість першому захистити свої права всіма способами, що не заборонені законом. Причому він має право використовувати державні засоби захисту своїх прав і свобод, які гарантуються конституцією.

Політичні права та свободи – це права, які зачіпають безпосередньо політичні інтереси людини, вони виражають можливості індивіда на участь у політичному житті та здійсненні державної влади [3, с. 103].

На відміну від особистих, політичних права та свободи спрямовані на активне включення кожного індивіда в життя країни, в управління її справами. Ці права та свободи створюють умови для закріплення зв'язків між людиною та суспільством, громадянином і державою. Від стану політичних прав і свобод залежить міцність підвалин конституційного ладу, реальність його демократизму та рівень політичної культури у населення.

Передусім слід наголосити, що хоча політичні права та свободи широко декларувалися в минулому і навіть становили позитивний приклад існування та розвитку політичних процесів за радянської влади, проте реалізація їх була досить важкою. Зокрема, монополія партійного апарату на визначення складу ради перекручувала сенс виборчих прав. Багатопартійність на практиці не допускалася, а профспілки та інші громадські організації розглядалися як додаток до партійно-державної машини. У таких умовах політичні права та свободи сприяли відверненню держави від народу та появи у нього недовіри до інституту демократії [5, с. 304].

Слід указати, що в контексті демократизації сучасного громадянського суспільства, формування правової держави, подолання відчуження громадян від влади, створення ефективних форм і методів діяльності державних органів щодо забезпечення прав і свобод виникає нагальна потреба в нормативно-правовому врегулюванні конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина [6, с. 64].

Особливу увагу слід акцентувати на нормах, що закріплюють політичні права на міжнародному рівні, оскільки згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України [4] чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, становлять частину національного законодавства. Положення зазначеної статті конституції мають надзвичайно важливе зовнішньополітичне та правове значення, особливо в умовах активного процесу входження України у світове співтовариство. Закон України «Про міжнародні договори

України» [7] від 29 червня 2004 р. обумовлює здійснення ратифікації міжнародних договорів (тих, які потребують її згідно зі ст. 9 цього Закону) не у формі постанови Верховної Ради України, як це було раніше, а прийняттям спеціального закону про ратифікацію, який підписується Головою Верховної Ради України.

Взаємодія політичних прав і свобод людини та громадянина і міжнародного права відбувається також у межах гармонізації національного законодавства з нормами та принципами Загальної декларації прав людини, відповідних міжнародних актів, Європейської конвенції з прав людини тощо. Україна в цьому питанні керується домінуючою у світі концепцією норм міжнародного права перед нормами національного законодавства [5, с. 628].

Особливо складним є питання гармонізації міжнародного та національного права, розв'язання якого передбачає усунення правових колізій, пов'язаних із конституціями відповідних держав. Це, зокрема, стосується колізій між Конституцією України [4] та Європейською конвенцією про громадянство [8]. Конституція України та закон «Про громадянство» [9] чітко фіксують положення про те, що в Україні визнається єдине громадянство. У той час як зазначена конвенція, прийнята Радою Європи роком пізніше, допускає випадки подвійного громадянства (для громадян різних країн при вступі у шлюб, для їх дітей). Для ратифікації цієї конвенції потрібні відповідні зміни в конституції та законі. Це важливо у зв'язку з тим, що існуюча дисгармонія не є виправданою з точки зору однакового забезпечення фундаментальних прав людини на міжнародному та національному рівнях.

Джерело такого явища, як політичні права і свободи громадян, слід шукати в системі зв'язків суспільних відносин, що розвиваються. З'являється зовнішня свобода, що й передбачає необхідність її легалізації на законодавчому рівні та, найголовніше, створення налагоджених правових механізмів і способів використання цієї свободи, включаючи юридичне оформ-

лення меж її реалізації, на випадок перевищення яких держава може задіяти свій арсенал примусових засобів регулювання поведінки індивіда.

У теорії права є поняття «правовий вплив», під яким розуміють результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як систему правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу тощо) [10, с. 91]. Дія механізму державно-правового впливу спрямована на вирішення завдань, що стоять перед державою, суспільством, правом і впливають із основних положень Конституції України.

Найважливішою формою реалізації політичних прав є виборче право, що включає право обирати (активне право) та право бути обраним (пасивне право).

Більшість демократичних країн відмовилися від різних цензів і намагаються максимально гарантувати виборче право. Особиста участь громадян у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також через обраних представників, є втіленням суверенітету народу та формою здійснення народовладдя [11].

Другою формою реалізації політичних прав і свобод (зокрема права на участь в управлінні державними справами) є право громадян на референдум. Це право забезпечує суверенітет народу та верховенство його влади. Адже, референдум – це спосіб всенародним голосуванням впливати на процеси прийняття політичних рішень, вирішувати важливі державні питання [3, с. 127]. Найбільш повно відображає активність громадян така складова права на референдум як стадія народної ініціативи. Громадяни можуть стати ініціаторами проведення референдумів з будь-якого питання, яке можна вирішити в такий спосіб.

Визначені в Конституції України політичні права та свободи відповідають загальноновизнаним міжнародним нормам, що закріплені в Міжнародному пакті про

громадянські та політичні права (1966 р.), Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), Загальній декларації прав людини (1948р.) та інших міжнародно-правових актах [5, с. 439]. Регламентація політичних прав і свобод здійснюється у відповідних законодавчих актах, насамперед у законах про вибори, всеукраїнський і місцеві референдуми, політичні партії в Україні.

Політичні права та свободи людини й громадянина в Україні є частиною загальної системи всіх видів конституційних суб'єктивних прав і свобод. Дія конституційних норм, принципів і засобів, що опосередковується в конституційно-правовому регулюванні статусних правовідносин, створенні умов для безперешкодного здійснення політичних прав і свобод, виступає як система структурних елементів, кожен із яких виконує певну функцію [11].

Традиційно вважається, що основним елементом механізму забезпечення реалізації конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина є їх гарантії. Гарантії прав і свобод людини та громадянина є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту цих прав [10, с. 201]. Від моменту існування політичних прав і свобод людини постає питання про гарантування цього виду системи прав і свобод, яке виступає своєрідним зовнішнім методом обмеження влади, що завжди прагне до саморозширення та посилення своєї присутності в усіх сферах життя людства [1, с. 167]. Гарантованість реалізації політичних прав і свобод – основа демократії та засіб контролю за владою.

У сучасній політичній науці виокремлюють нормативно-правові та інституційно-організаційні гарантії забезпечення прав і свобод людини та громадянина в демократичній державі [6, с. 53].

Нормативно-правові гарантії забезпечення прав і свобод громадян – це сукупність національних і міжнародних правових норм, що визначають обсяг прав, свобод, обов'язків громадян, а також засоби,

що встановлені для їх реалізації й охорони від порушень. Тобто, це встановлені законом і нормами права засоби, якими охороняються та захищаються права громадян, припиняються й усуваються їх порушення, відновлюються порушені права. В Україні, нормативно-правові гарантії політичних прав і свобод людини та громадянина є сукупністю конституційних, національних і міжнародних норм.

Інституційно-організаційні гарантії забезпечення прав і свобод громадян – це передбачені в нормативно-правових актах суспільно-політичні інституції, на які покладаються відповідні функції та повноваження з організації та здійснення юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини та громадянина [3, с. 124].

В Україні в інституційно-організаційному аспекті провідна роль у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина належить Президенту України, який згідно зі ст. 102 Конституції України [4] є гарантом прав і свобод людини та громадянина. Реалізація цих повноважень Президента здійснюється через ініціювання законів, видання указів, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Повноваження Глави держави у сфері захисту прав і свобод громадян знаходять свій вияв у праві вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, у праві Президента скасовувати акти Кабміну, рішення голів місцевих державних адміністрацій, деякі інші нормативні акти в разі порушення ними прав і свобод особи в Україні.

Систему міжнародних організаційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина становлять міжнародні, всесвітні та регіональні органи, у компетенцію яких входить захист прав і свобод людини та громадянина шляхом застосування міжнародних нормативно-правових гаран-

тій. Метою міжнародних організаційно-правових гарантій є підвищення ефективності використання національних і міжнародних гарантій прав людини.

Висновки

Політичні права та свободи, їх обсяг, повнота, гарантованість реалізації є показниками рівня демократичності режиму та політичної системи, статусу особи в державі. Конституційно-правова та інституційно-організаційна гарантованість реалізації політичних прав і свобод людини та громадянина є важливою формою здійснення громадського контролю за владою, механізмом самореалізації особи у політичній сфері та забезпечення її права на участь в управлінні державними та суспільними справами. Отже, законодавцю, на шляху єднання України з Європейським співтовариством потрібно врахувати всі особливості міжнародного законодавства в процесі імплементації національного права.

Зарубіжний досвід свідчить, що імплементація здійснюється у формі врахування вимог міжнародного права в ході підготовки проектів національних законодавчих актів шляхом проведення експертизи останніх, внесення змін і доповнень до вже чинних актів тощо. Можна дійти висновку, що для України ці форми є прийнятними, їх слід покласти в основу імплементаційних норм.

На нашу думку, для виключення випадків колізії в імплементаційному процесі необхідно – доповнити ст. 192 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [12] частиною 2, а саме: «2. Верховна Рада надає законом згоду на обов'язковість міжнародних договорів України (ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання) та здійснює денонсацію міжнародних договорів України тільки в разі проведення правової експертизи національного законодавства на відповідність міжнародним нормам».

Література

1. Шемшученко Ю.С. Конституційне право України. Академічний курс : Підручник : У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 800 с.
2. Шемшученко Ю.С. Вибране / Ю.С. Шемшученко – К. : Юридична думка, 2005. – 592 с.

3. *Колодій А.М.* Права людини і громадянина в Україні : Навчальний посібник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
5. *Бостан Л.М.* Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп. : Навчальний посібник. / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – К. : Центр навчальної літератури, 2008 – 730 с.
6. *Скрипнюк О.В.* Конституція України та її функції : проблеми теорії та практики реалізації / О.В. Скрипнюк. – К. : Академія правових наук України, – 2005. – 168 с.
7. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004, – № 50. – С. 540.
8. Європейська конвенція про громадянство від 1 квітня 2007 р. за станом на 2013 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_004. – Назва з екрана.
9. Закон України «Про громадянство» від 6 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – С. 65.
10. *Погорілко В.Ф.* Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні : проблеми теорії та практики. / В.Ф. Погорілко. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.
11. *Заворотченко Т.М.* Поняття нормативно-правових гарантій політичних прав і свобод людини й громадянина / Т.М. Заворотченко [Електронний ресурс] 2013, – Режим доступу : <http://odt.uchni.com.ua/pravo/1171/index.html?page=4>. – Назва з екрана.
12. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 27 вересня 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14-15, № 16-17. – С. 133.